

Кирилл ва лотин ёзувлари ҳақида “Ёзувни алмаштириш – ҳаммасини 0 дан бошлаш дегани”.

Музаффар Латифович Исмоилов

Андижон туманидаги 38-умумий ўрта таълим мактабининг она тили ва адабиёт фани ўқитувчиси.

Андижон тумани Бекобод МФЙ Бекобод кўчаси 112-уй.

+998-93-426-61-10

Аннотация

Муаллифнинг ушбу илмий мақолаларида жуда муҳим масалаларни ўртага ташлайди. Ўзбек ёзувининг бир тўхтамга келмаганлиги, яна кирилл графикасига қайтиш тарафдорларининг пайдо бўлганлиги танқид остига олади. Ёзувнинг тез-тез ўзгариши халқни саводсиз қилиб қўйишини илмий мулоҳазалар билан асослайди. Бир инсон ҳаёти мобайнида алифбонинг уч маротаба алмашиши, уч маротаба ислоҳ қилинишини оқлаб бўлмайди. Саводхонлик бўйича ёшлар ва катта ёшдагилар иккига бўлиниб қолганлигини қоралаб, бундан буён тўғри қарорга келишни олдинга суради.

**Кирилл ва лотин ёзувлари ҳақида
“Ёзувни алмаштириш – ҳаммасини 0 дан бошлаш дегани”.**

Ўтқир Хошимов.

Дунёда беш мингдан ортиқ тил бор экан. Ўз алифбосига эга бўлмаган тил узоқ яшай олмайди. Ёзма нутқ орқали тилга гўё жон кириб, ҳаракатланади, асрлардан асрларга ошади. Араб, ҳинд, хитой тиллари минг йиллардан бери битта алифбо билан келяпти. Инглиз тилида ёзув билан талаффуз ўртасида анчагина фарқ бор, аммо ислоҳ қилишни исташмайди.

Ўзбек тили – энг қадимий, гўзал тиллардан бири. Унинг ўз алифбоси борми? Ўрхун-Энасой, уйғур, сўғд ёзувлари аллақачон истеъмолдан чиқиб кетган, ҳозирги тилимиз қоидаларига тўғри келмайди. 8-асрда араб ёзувига ўтилди. Ўзбек адабиётининг энг дурдона асарлари, тарих солномалари шу ёзув орқали яратилди ва бизгача етиб келди. Аммо араб алифбоси тилимиз қоидаларига етарли даражада жавоб бера олмайди. Бунга Заҳириддин Муҳаммад Бобур томонидан ишлаб чиқилган хатти Бобурийни асос қилиб кўрсатишимиз мумкин. Лекин ушбу алифбо ҳаётга татбиқ қилинмасдан қолиб кетганлигидан бохабармиз. Араб алифбосига асосланган ўзбек ёзувига 1922 – 1926 – йилларда бир қатор ўзгартиришлар киритилди, тилимизга мослаштирилди. Иш шу билан тугаши шарт эди. Бироқ уч йил ўтиб, 1929 йилда лотин алифбоси қабул қилинди. Оқибатда минг йиллик тарихимиз, адабиётимиз узиб қўйилди, халқ саводсиз бўлиб қолди. Зуғум қилиш онлари бу билан ўз интихосига етмади, балки яна давом эттирилаверди. Кўнгилчан халқимиз ҳали лотин алифбосини тўла ўзлаштиришга улгурмасдан, 1940 йили кирилл ёзувига ўтиш тўғрисидаги қарор чиқди. Ҳаммаси 0 дан бошланди. Алифбонинг бу қадар тез фурсатда алмаштирилишини фақатгина Шўро ҳукуматининг зўравонлик сиёсати билан боғлаш адолатдан бўлмайди. У ҳолда, нега Болтиқ бўйи халқлари, грузин ва арманлар ўз ёзувида қолди? Ўша пайтлардаги раҳбарларимизда миллий туйғу ва ғурурнинг етишмаслиги, айрим ҳолларда кўрқоқлиги ҳам бунга сабаб бўлди.

Бундан 25 йил олдин яна алифбони янгилаш масаласи кўтарилди. Ўшанда олдимизга араб ҳамда лотин ёзувларидан бирига ўтиш ёки кириллда қолиш масаласи кўндаланг қилиб қўйилди. Тарихий сабоқлардан тўғри хулоса чиқариш ўрнига алифбо билан олишув давом этаверди. Узоқ тортишувлардан сўнг 1993 йил 2 сентябрь санасида лотин алифбоси қабул қилинди. Кирилл ёзувининг фаолияти 2000 йилга келиб тугаши белгилаб қўйилди. Қарор ҳар томонлама аниқ ҳисоб-

китоб қилинмасдан қабул қилинганлиги кейинчалик ошкор бўлиб қолди. Мана шу жойда яна бир шошма-шошарликка йўл қўйилди. 1993 йилда 1-синфни кирилл билан бошлаган болалар ярим йўлда лотин ёзувини ўрганишга мажбур бўлдилар. Ёш нихоллар бир йилда икки алифбони ўзлаштиришда анча жабр чекишди, бундай юк улар учун жуда оғирлик қилганлигининг гувоҳи бўлганлигимиз кўпчилиكنинг ёдида бўлса керак. Ёзув пухта ишлаб чиқилмаганлиги тез фурсатда ойдинлашди. Шу туфайли ҳам 1995 йилнинг 24 августида ҳали янги бўлган алифбога ўзгартиришлар киритишга тўғри келди. Лотин графикасига тўла ўтиш муддати энди 2005 йилгача чўзилди. Белгиланган вақт тугаганига 12 йилдан ошди, лекин параллел алифбонинг адоғи ҳали-бери кўринадиганга сира ўхшамайди. Натижани яна чорак аср кутамиз, шекилли. Бир инсон ҳаёти мобайнида ёзувнинг уч бора алмашуви, икки бора ислоҳ қилиниши юз берди (!).

Ўзбек тили кўп мамлакатларда тарқалган бўлиб, ёзуви турлича. Тилимиз араб мамлакатлари, Афғонистон ва Хитойда араб, Қирғизистонда кирилл алифбоси бўйича қўлланилади. Ўзбекистонимизда эса ҳам кирилл, ҳам лотин алифболари расмий равишда ишлатилиб келинмоқда. Юртимизда 31 ёшгача бўлганлар лотин, 32 ёш ва ундан катталар кирилл ёзуvidан фойдаланишади. Кўпол қилиб айтадиган бўлсак, миллат иккига бўлиниб қолди. Бу ҳол яна давом этавериши яхшилиқка олиб келмаслигини унутмайлик. Ушбу кулгили қиёфамизни кўрган Гамлет (Ҳамлет) шундай деган бўларди: “Лотин ёзуvida қолмоқ ёки кириллга қайтмоқ; шудир масала. Булардан биз учун қайбири қиммат?”

Бугун тагин ёзувни алмаштириш муаммоси олдимизда долзарб бўлиб турибди. Энди нима қилишимиз лозим? Қандай чорани қўлласак, тарихий хатони такрорламаймиз? Нима қилган тақдирда, сих ҳам, кабоб ҳам қўймайди? 53 йил мобайнида ишлатилиб келинган, онгимизга сингиб қолган кирилл ёзувига қайтадиган бўлсак, барчага бирдек маъқул келадими?

Булғор олимлари бўлган ака-ука Кирилл ва Мефодий лотин алифбоси асосида янги ёзув яратишди. Киев Руси давлати ушбу графикани қабул қилди. Рус подшоҳи Пётр 1 ҳамда Совет давлатининг асосчиси бўлган Ленин томонидан у бирмунча соддалаштирилди. Рус (аслида булғор) алифбоси ўзбек тилига мослаштирилиб, Ў, Қ, Ғ, Ҳ ҳарфлари киритилди ҳамда Щ билан Ы эса чиқариб ташланди. Рус алифбосида қатор камчиликлар мавжудлигидан кўз юмиб бўлмайди. Талаффуз қилганда бир-бирига жуда ҳам яқин бўлган Х ва Ҳ товушлари деярли бир хил қиёфага тушиб қолган. Оқибатда 80 фоиздан ортиқ аҳоли ханузгача уларни фарқлай олмайди. Тиниш белгиларидан ҳисобланган кўштирноқнинг босмача « » ва ёзмача “ ” ҳолатининг мавжудлигини ҳазм қилиш мушкул. Юмшатиш белгиси (ь) ни қўллашда ўзибўларчилик қилиняпти. Шунинг унутмаслик керакки, ҳали 1956 йилги имло қоидалари бекор қилинганича йўқ. Шунга қарамасдан, сентябрь – сентябр, июнь – июн, февраль – феврал, Польша – Полша тарзидаги икки хилликни истаган дарслик китобларида учратишимиз мумкин. М, И, Ш, Л қатор келган сўзларнинг ёзмачасини ўқиш қийинчилик туғдиради. Эндиликда дунё миқёсида кирилл ёзувининг географик ўрни торайиб бораётир, қисқариш давом этапти.

Туркий забонлардан дастлаб Отатурк бошчилигида турк тили араб ёзуvidан лотинга ўтган эди. Озарбайжон, туркман, қорақалпоқлар ҳам кириллдан воз кечишди. Ҳозирги дақиқаларда қозоқлар билан қирғизлар лотин алфавити томон қадам қўйишяпти. Шундай дамда биз кириллга қайтсак, ҳаётимизда нима юз беришини дўшини ерга қўйиб бир тасаввур қилиб кўринг-а, бағоят “тўзал” манзаранинг гувоҳи бўласиз. Туркнинг бош бўғини (Амир Темур таъбири) аро йўлда яккаланиб қолмайдими? Ўзбек билан тақдирини боғлаган қорақалпоқлар не қўйга тушади?

Юқоридагиларни инобатга оладиган бўлсак, лотин алифбосида қолиш энг тўғри ва маъқул йўл ҳисобланади. Фақат уни маълум даражада ислоҳ қилишга тўғри келади, яъни уч ўқ билан (1993, 1995, 2022(?)) битта қуённи урамиз. Ҳар қалай бу кирилл ёзувига қайтишдан кўра яхшироқ, деб ҳисоблайман. Энди ортга йўл йўқ. Ислоҳга кўра СН, ШН, пг (унинг бош ҳарфи йўқ) товушларини

бигта ҳарфда ифодалаш (турк тили тажрибаси), рус тилига хос Ц ҳарфи ўрнида С ни қўллаш (sirk-cirk, ssenariy-senariy, sirkul-cirkul), “Ё”лашган деб юригиладиган, таркибида икки товуш бўлган Е, Ё, Ю, Я унли ҳарфларини Ye, Yo, Yu, Ya тарзида ёзиш ва талаффуз қилиш (sentabr-sentyabr, oktabr-oktyabr, parashut-parashyut), G’ билан O’ учун компьютерда алоҳида ўрин ажратиш даркор.

Мунозаралар давом этмоқда, фикрлар хилма-хил. Ҳар қандай вазиятда ҳам ушбу вазифани эҳтиросларга берилмай, ақлан теранлик билан бажариш, ҳал қилиш зарур. Бу борада илмий томондан ёндашмоқ, кимнингдир кўнглини эмас, халқ манфаати нуқтаи назаридан иш тутиш керак. Неча минг йиллардан бери ўзлигини сақлаб келаётган Тилимиз гўзаллигини йўқотмасин.

Музаффар Исмоилов

Фойдаланилган адабиётлар

1. “Имло луғати”.
Тошкент – 1982.
2. “O’zbek tilining imlo lug’ati”.
Toshkent – 1995.
3. “7x7” gazetasi.
20. 07. 2017. 29-son.